

**ULUSLAR ARASI
DULKADİR BEYLİĞİ
SEMPOZYUMU**

**29 NİSAN - 1 MAYIS 2011
KAHRAMANMARAŞ
(İKİNCİ SALON)**

CİLT: 2

Editör:

Cevdet KABAKCI - Serdar YAKAR

İSBN:

978-605-86941-2-5

BASKI

Kristal Reklam ve Matbaacılık
Hız. San. Ve Tic. Ltd. Şti.
Gayrettepe Mh. Hamidiye Sk. No 7 D 1
Tel: 0212 2179777
info@kristalreklam.net
Beşiktaş-İstanbul

TASARIM

Halil AYDIN-Şükran İŞÇİ

İLETİŞİM ADRESİ

Kahramanmaraş Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü
Tel: (0344) 228 46 00
e.posta: kultursosyal@kahramanmaras.bel.tr

Birinci Basım: Haziran 2012

Bu Eser Kahramanmaraş Belediyesi'nin Bir Kültür Hizmetidir

**DULKADİR BEYLİĞİ VE OSMANLI DEVLETİ
İLİŞKİLERİNE SANATSAL AÇIDAN BİR YAKLAŞIM:
HATTAT HAYREDDİN MARAŞÎ.**

Okt. Ali KOÇ*

ÖZET

Dulkadir Beyliği ve Osmanlı Devleti arasında, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan ilişkiler, çoğunlukla siyasi ve askeri yönlerden incelenmiştir. Sanatsal açılardan da bu bağlantıların değerlendirilmesi gerekliliğinden hareket ederek, hakkında fazla bilgi bulunmayan, Hattat Hayreddin Maraşî gündeme getirilmeye çalışılmıştır. Hayreddin Maraşî, Maraş'ta Dulkadir Beyliği, Amasya'da ise Osmanlı Devleti dönemlerini yaşamış, Osmanlı Padişahı II. Murat'ın oğlu Şehzade Alaaddin Ali'nin Amasya'da, divan kâtipliğini yapmış, Osmanlı Hat sanatını yeryüzünde en değerli yazı sanatı haline getiren Hattat Şeyh Hamdullah'ın da, hocası olmuştur. Dolayısıyla Türk Hat Sanatı geleneğinin meydana getirilmesine önemli katkılar sağlamış ve özellikle, hocalığıyla ön plana çıkmıştır. 14.yüzyıl Ortaçağ Anadolu'sunda bulunan bazı yönetimler arasında, doğal olarak bir takım siyasi ve askeri ilişkiler yaşanması neticesinde sosyal, sanatsal ve kültürel ilişkiler de beraberinde gelmiştir. İşte bu realite, yazının eksenini oluşturan Hattat Hayreddin Maraşî özelinde vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Anadolu, Dulkadir, Osmanlı, Maraş, Amasya, Hat Sanatı, Hayreddin Maraşî.

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Güzel Sanatlar Bölümü. E-posta; alikoc@ksu.edu.tr

SUMMARY

Among Dulkadir Principality and Ottoman State, the relations that to appear in the historical process mostly were investigated political and military aspects. Acted of the necessity of evaluation this connections, Calligrapher Hayreddin Maraşı that concerning to be not found more information, have been studied to proposed for he agenda. Hayreddin Maraşı lived Dulkadir Principality period in Maras and Ottoman Empire period in Amasya he made secretary of Ottoman Sultan II. Murat in Amasya. Also he was hodja of Calligrapher Sheikh Hamdullah who has made the most valuable the art of writing on earth the art of Ottoman Calligraphy. On account of he contributed important to bring in the tradition of the art of the Turkish Calligraphy and especially, he came to the fore with being a hodja. Naturally, among of some governments in the 14 th century medieval Anatolia, social, artistic and cultural relations with it has come as a result of political and military relations. Here's the reality, to emphasized the case of Calligrapher Hayreddin Maraşı that make up the axis of the article.

Key words: Anatolian, Dulkadir, Ottoman, Maras, Amasya, Line Art, Hayreddin Maras.

1.Giriş.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu sultanlarından Alp Arslan'ın, Bizans İmparatorlarından Romanos Diogenes'i Malazgirt'te 1071 yılında yenmesiyle Türkler Anadolu'da kendi varlıklarını hissettirmeye başlarlar. Malazgirt'ten 14 sene sonra (1085) ise Maraş Türk memleketi olur ve 1337'ye kadar toplam 252 yıl Anadolu Selçuklu Devleti'nin idaresinde kalır. Maraş bu dönemde, bazı zamanlarda Haçlılar ve Memlukluların eline geçse de çoğunlukla Anadolu Selçuklularının yönetimindedir. Orta Asya'dan gelip Anadolu'ya yerleşen Türklerin bu süreçte sanat alanında yaptıkları çalışmalara bakıldığında, eski coğrafyalarına duyarsız kalamadıkları, yeni coğrafyalarını dikkate aldıkları ve İslam kültüründen faydalandıkları görülür. Bu çerçeve içerisinde, Anadolu Selçuklu Sanatı, Türk (Asya), yerel Anadolu (Rum) ile İslam Kültürü olmak üzere en az üç kaynağa dayanır ve 'Selçuklu Türevi' olarak adlandırılır.¹ Anadolu Selçuklularında görülen bu etkileşim, başlangıçta biri Türk, diğeri İslam Kültürü olan iki ayaklı ya da iki ayrı kaynaktan gelen bileşke (sentez) ile

¹ Selçuk Mülayim, Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s.33.

oluşur. Ancak daha sonra Anadolu'ya gelip yerleşen Türkler için üçüncü bir kaynak, bir ayak daha ortaya çıkar. Bu nedenle Anadolu'daki Türk Sanatı giderek üçlü bir bileşkeye dönüşür.² Bu sentezde, özellikle Orta Asya Türk, İran, Irak ve Suriye bölgesi İslam sanatı öğeleri, Anadolu'da daha önce mevcut olan yerli Bizans ve Ermeni mirası ile karışmış, bunun yanı sıra orijinal denemelerle büyük yenilikler sunulmuştur.³ Bu ifadelerde 'Selçuklu Türevi' ya da 'Anadolu Sentezi'⁴ olarak adlandırılan Ortaçağ Türk Sanatı geleneğinin, hangi kaynaklardan beslenerek, nasıl meydana geldiği tespit edilmektedir. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, başka sanatlardan alınan unsurlar, yerli yerinde kullanıldığı ve yeni bir anlayışla ele alınıp yoğrulduğu takdirde yeni lezzetler, yeni güzellikler ortaya çıkmaktadır.⁵ Şu halde Anadolu'da gelişip büyüyen Türk Sanatı için, sanatın kendi muhtevasında var olan 'başkalaşım'⁶ olgusunun fazlasıyla yaşandığını söylemek mümkündür. Türk Sanatı, sanatta başkalaşımı gerçekleştirirken, çevresinde olan başka sanat öğelerinden kayıtsız şartsız faydalanmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra, Beylikler Dönemi başlar ve bu süreç esnasında, Maraş ve çevresinde de Dulkadir Beyliği kurulur. Dulkadirliler o dönem Anadolu'sunda kimi kısa, kimi uzun süreli olan ve yirmiden fazla kurulan beyliklerden, en uzun ömürlülerinden biri olarak tarihe geçer. 1337 ile 1522 yılları arasında toplam 185 yıl varlığını sürdüren, Dulkadir Beyliği'nin 1522 yılında yıkılması neticesinde, Maraş ve civarındaki yerler Osmanlı Devleti yönetimine katılır. Dulkadir Beyliği tarih sahnesinde bulunduğu 185 yıllık zaman diliminde, siyasi ve askeri bakımdan güçlü olan yönetimler arasında var olma mücadelesi yapar. Dulkadirliler çevrelerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu, Akkoyunlular (Safevi), Memluklu Devleti, Eretna Devleti, Kadı Burhanettin Ahmet Devleti, Ramazanoğulları Beyliği ve Karamanoğulları Beyliği¹ ile bazen

² Şerafettin Turan, Türk Kültür Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s.244.

³ Gönül Öney, Anadolu Selçuklu Mimarisi ve El Sanatları, Türkiye İş Bank. Kültür Yayınları, Ankara 1992, s.3.

⁴ Turan, a. g. e., s.244.

⁵ Nusret Çam, İslam'da Sanat Sanat'ta İslam, Akçağ Yayınevi, Ankara 1999, s. 94-95.

⁶ Ali Koç, 'Sanat ve Başkalaşım', Genç Adım Dergisi, Kahramanmaraş 2001, sayı 15, s.3.

¹ H. Basri Karadeniz, 'Dulkadir Beyliği Tarihine Kısa Bir Bakış', Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Ankara 1996, sayı 104, s.131-157.

karşı karşıya gelir, bazen de bir araya gelerek ortak işler yaparlar. Hatta Dulkadirli, kendilerinin geldiği yer olan Suriye taraflarındaki Memluklu Devleti ve o dönemin en büyük siyasi gücü Osmanlı İmparatorluğu ile akrabalık boyutuna varan ilişkilere girerler.²

Osmanlı ile Dulkadirli arasında siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda yaşanan ilişkilerin -fazlaca gündeme getirilmemesine rağmen- sanat alanındaki yansımaları da vardır. Tam bu noktada, Beylikler (Dulkadirli) Devri sanat ortamının, Osmanlı sanat ortamı ile olan ilişkileri gündeme gelmektedir. Genel anlamda Beylikler Döneminin sanatsal faaliyetleri için, ‘Anadolu Selçuklularının devamı’ şeklinde bir görüş hâkimdir. Bu dönemde Anadolu Beyliklerinin tamamının amacı Anadolu Selçuklu Devletini ihya ederek, bu topraklarda Türk birliğini yeniden kurmaktır. Bu yüzden varisi oldukları devletin sanatına sahip çıkmak da bu beyliklerin ortak ideali olur. Dulkadir Beyliği’nin de diğer beylikler gibi buldukları bölgede aynı ideal peşinde koştuğu söylenebilir.³ Dolayısıyla tüm bu bilinenler ışığında, Anadolu Selçuklu Sanatını ‘geleneğin başlangıcı’, Beylikler Dönemi Sanatını ‘geleneğin bağlayıcısı’ ve Osmanlı Sanatını da ‘geleneğin zirvesi’ olarak görmemiz gerekmektedir. ‘Başlangıç’ ve ‘zirve’ arasında ‘bağlayıcılık’ görevi ile kendine yer bulan Beylikler Devri Sanatının özellikle kitap sanatları (minyatür, hat, tezhip, ebru...) alanı, sanat çevrelerince, çok fazla değerlendirilememiştir. Geleneksel Türk El sanatlarından, kitap sanatlarının Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemlerine ait kısımlarının değerlendirilememesi sebepleri arasında; var olanlara ulaşılamama, bir kısmının tahrip olması ve bir bölümünün de yurt dışına kaçırılmış olması vardır. Bu yüzden, o dönem sanat anlayışları çoğunlukla mimari açıdan ele alınmış ve Ortaçağ Türk Sanatı literatürü bu minval üzere ilerlemiştir. Söz konusu gerçekler etrafında, var olan zorluklara rağmen, Dulkadirli Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu Dönemini yaşamış olan Hat sanatçısı Hayreddin Maraşî’yi gündeme getirmeye çalışacağız.

² Faruk Söylemez, ‘Osmanlı-Dulkadirli Siyasi ve Sosyal Münasebetleri’, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Ankara 2002, sayı 138, s.195.

³ Hamza Gündoğdu, Dulkadirli Beyliği Mimarisi, Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, Ankara 1986, s. 113.

2. Hayreddin Maraşî ve Maraş.

Hayreddin Maraşî Dulkadir Beyliği Döneminde Maraş'ta doğmuştur. Var olan bilgilere göre Dulkadir Beylerinden Sadaka Bey (1395–1399) veya Nasreddin Mehmet Bey (1399–1442) dönemlerinde, 1395 ile 1405 yılları arasında doğmuş olma ihtimali vardır.

Babası bazı kaynaklarda, Hasan Bin Ali¹, bazı kaynaklarda Hatip² olarak geçmektedir. Hayreddin Maraşî'nin farklı yerlerde ve kaynaklarda 'görülen' imza, lakap ve isimleri şunlardır; Hızır,³ Hayreddin,⁴ Hayreddin Hızır El Meraşi,⁵ Hattatı Meşhur Hayruddin El Maraşî,¹ Hayr-i Din,² Halil Bin Hasan Çelebi,³ Hayreddin Halil Maraşî,⁴ Hayreddin Halil Çelebi,⁵ Maraşlı Muhammet Hayrettin,⁶ Hayreddini Meraşi,⁷ ve Hayreddin Maraşî.⁸ Hayreddin Maraşî'nin babasının ismi olan 'Hatip'ten yola çıkılarak, günümüz Maraş'ında bulunan 'Hatip' soyadlı ailelerle bağlantı kurulmaya çalışılması,⁹ doğruluğu kesin olarak bilinmediği için, iyi niyetli bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.

¹ Muhittin Serin, Hattat Şeyh Hamdullah, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1992, s. 17; Müstakimzade Süleyman Sadettin Efendi, Tuhfei Hattatin, Türk Tarih Encümeni Yay., Devlet Matbaası, (nşr. Mahmud Kemal İnal) İstanbul 1928, s. 199; Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar, Amasya Tarihi, İstanbul 1917, c. 9, s. 499–500.

² Mehmet Arifi Paşa, 'Elbistan ve Maraş'ta Dulkadiroğulları Hükümeti', Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, İstanbul 1913, (Çev. Selim Kaya, Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş, Serdar Yakar (ed.), Dulkadir Beyliği Araştırmaları I, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s. 58.)

³ Mehmet Arifi Paşa, a. g. e., s. 58.

⁴ Mehmet Arifi Paşa, a. g. e., s. 58

⁵ Mehmet Arifi Paşa, a. g. e., s. 58

¹ Mehmet Arifi Paşa, a. g. e., s. 58

² Cemil Çiftçi, Maraş'lı Şairler Yazarlar Âlimler, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 132.

³ Serin, a. g. e., s. 17.

⁴ Serin, a. g. e., s. 17.

⁵ Serin, a. g. e., s. 17.

⁶ Şevket Rado, Türk Hattatları, Yayın Matbaacılık, İstanbul 1984, s. 282.

⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı, İstanbul Matbaası, İstanbul 1953, s. 40.

⁸ Muhittin Serin, TDVİA, TDV Yayını, İstanbul 1998, c. 17, s. 57.

⁹ Lütfi Alıcı, Halili Maraşî, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2010, s. 9. (Yaşar Alparslan'ın Takdim yazısı.)

Doğumundan gençlik yıllarına kadar Maraş'ta yaşadığı¹⁰ anlaşılan Hayreddin Maraşî'nin bu zamanı Dulkadir Beylerinden Nasreddin Mehmet Bey (1399–1442) dönemine rastlar. Nasreddin Mehmet Bey iktidarının ilk yıllarında Timur Devletinin hükümdarı Timur(1370–1405) ile gergin bir süreç yaşar. Daha sonra, Osmanlı Devleti padişahlarından Yıldırım Bayezid'in Nasreddin Mehmet Bey'i Dulkadirli Beyliği'nin başına geçirmesi ile tarihte Dulkadirli-Osmanlı ilişkileri başlar.¹¹ Yıldırım Bayezid'in oğlu I. Mehmed'i (Çelebi Mehmet, 1413–1421) Nasreddin Mehmed Bey'in kızı Emine Hatun ile 1413 yılında¹² evlendirmesiyle dostluk münasebetleri akrabalık bağlarına yükseltilmiş olur.¹³ Sonraki yıllarda Dulkadirli Beyliği ile Osmanlı Devleti arasında akrabalık boyutuna çıkan bu yakınlaşmalar, Hayreddin Maraşî'nin Maraş'tan, Osmanlı'nın şehzade yetiştirdiği kent olan Amasya'ya gitmesine ya da gönderilmesine vesile olacaktır. Burada Hayreddin Maraşî'nin Maraş'tan Amasya'ya gidişini, kişisel bir tercih olarak değil de, iyi anlaşılan iki iktidarın (Dulkadirli-Osmanlı) kendi aralarında yaşanan sanatsal ve kültürel ilişkilerinin, sonucu şeklinde algılamak daha gerçekçi bir yaklaşımdır.

Hayreddin Maraşî eğitim görmek amacıyla Maraş'tan Amasya'ya Dulkadir Beylerinden Nasreddin Mehmet Bey döneminde -tahmini olarak 1420'li yıllarda- gönderilmiştir. Osmanlılar açısından Hayreddin Maraşî'nin Amasya'ya gönderilme zamanı, ya Çelebi Mehmet'in hükümdarlığının son yılına (1421), ya da II. Murad'ın padişah olmasının başlangıcına (1422) tekabül etmektedir. Hayreddin Maraşî için, Osmanlılarda şehzade yetiştirilen kent Amasya'nın eğitim görecek yer olarak tercih edilme sebepleri arasında, bu şehrin o dönem Anadolu'sunda en iyi ilim, sanat ve kültür kurumlarını bünyesinde barındırıyor olması yatmaktadır. Ayrıca o dönemin güçlü iktidarları (Osmanlı Devleti, Timur Devleti, Memlûklular v.b.) çevrelerinde bulunan potansiyel sanat ve kültür etkinliklerini, kendi potalarında toplamak amacındaydılar.

¹⁰ Muhittin Serin, TDVİA, TDV Yayını, İstanbul 1998, c. 17, s. 57.

¹¹ Faruk Söylemez, a.g. m. s.179.

¹² Refet Yinanç, Dulkadir Beyliği, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.41.

¹³ Faruk Söylemez, a.g. m, s.180.

3. Hayreddin Maraşî ve Amasya.

Eğitim için 1420'li yıllarda Amasya'ya gelmiş olması gereken Hayreddin Maraşî, bu Osmanlı kentinde geniş bir hat sanatı çevresi ile karşılaşmıştır. Önce Hattat Sufi Yahya Çelebi ile Hattat Sinanüddin Yusuf Çelebi'den hat sanatının çeşitlerini (hutut-ı mütenevvia) öğrenmiştir.¹ Daha sonra Amasya'da o dönemin en güçlü hattatı olan Edirneli Yahya Sufi (? - 1477)'den 'aklam-ı sitte' de denilen en önemli altı yazı çeşidini (Sülüs, Nesih, Muhakkak, Reyhanî, Tevkii, Rikaa) çalışarak (meşkederek) diploma (icazet) almıştır.² 18. Yüzyılda Osmanlı Döneminin önemli ilim adamlarından Müstakimzade Süleyman Sadettin Efendi(1718–1788)'nin Osmanlı Dönemi (Türk, İrani, Arap) hat sanatçılarının 1787 yılına kadar gelmiş olanların biyografilerini¹ yazdığı 'Tuhfe-i Hattatin' isimli kitabında Abdullah Sayrafî (? - 1345)'yi Hayreddin Maraşî'nin hocası olarak göstermiştir. Fakat 1345'li yıllarda öldüğü bilinen Abdullah Sayrafî'nin 1400'lü yıllar civarında doğan Hayreddin Maraşî'ye hat sanatı hocalığı yapmasının mümkün olmadığı² anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bilgiye bağlı olarak Şevket Rado (1913–1988) 1984 yılında çıkan 'Türk Hattatları' isimli kitabına hazırladığı 'Hattatlar Silsilesi'nde de Maraşlı Muhammed Hayrettin'in hocası olarak Abdullah Sayrafî'yi gösterme³ yanlışlığına düşmüştür.

Hayreddin Maraşî hat sanatında eğitimini tamamlamış, diplomalı bir hattat olarak Amasya'da divan kâtipliği ve hat sanatı hocalığı yapmıştır. Osmanlı padişahı II. Murat'ın oğullarından biri olan Şehzade Alaaddin Ali 1442 ile 1443 yılları arasında kısa bir süre Amasya Valiliği yapmıştır. Hayreddin Maraşî ise bu dönemde Şehzade Alaaddin Ali'nin Divan Kâtibi olarak görev yapmıştır.⁴ II. Murat'ın padişahlığı sırasında çıkan saltanat kavgası uğruna, Amasya Valisi olan Şehzade Alaaddin Ali'nin 1443 yılının 6. ayında öldürülmesi sonrasında⁵ Hayreddin

¹ Serin , a. g. e., s. 17.

² Muhittin Serin, TDVİA, TDV Yayını, İstanbul 1998, c. 17, s. 57.

¹ Rado, a. g. e., s. 282.

² Muhittin Serin, TDVİA, TDV Yayını, İstanbul 1998, c. 17, s. 57.

³ Rado, a. g. e., s. 282.

⁴ Serin , a. g. e., s. 17.

⁵ Anthony Dolphin Alderson, Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı, çev. Şerafettin Severcan, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 64.

Maraşî'nin divan kâtipliği görevi de sona ermiştir. Maraş'tan Amasya'ya geliş zamanına ve buradaki eğitim sürecine bakıldığında, Hayreddin Maraşî'nin bu divan kâtipliği işini 40'lı yaşlarda yaptığı anlaşılmaktadır.

Hattat Hayreddin Maraşî 1443'ten 1471 yılındaki ölümüne kadar hat sanatı hocalığı yapmıştır.⁶ Amasya'da yaklaşık olarak 30 yıl hat sanatı eğitimi veren Hayreddin Maraşî'nin en önemli öğrencisi, Osmanlı hat sanatı geleneğine çok önemli yenilikler getiren, kendisi yazı yazarken, Osmanlı padişahı II. Bayezid'in divitini (hokka) tuttuğu Hattat Şeyh Hamdullah (1429–1519)'tır. Diğer önemli öğrencileri ise Hattat Muhyiddin Kösec (? - 1505), Hattat Mir Taci¹ (? -1485) ve Hattat Seyyid İbrahim² (1440–1529)'dir. Hayreddin Maraşî Amasya'ya gelmeden önce bu ilim kentinde, hat sanatı geleneğine ilk kez 'Türk' damgasını vuran Yakut Mustasımi (? - 1298) ekolu ve sonraki yıllarda Abdullah Sayrafî (? - 1345) ile devam eden, hat sanatı ortamı zaten vardı. Hayreddin Maraşî Amasya'da böyle bir ortama geldikten sonra, kendi öğrencileri ve özellikle en önemli öğrencisi Şeyh Hamdullah'ın yetiştirdiği hattatlarla; hat, sadece yazı olmaktan çıkarılmış ve akabinde 'sanat' haline dönüşmesi sağlanmıştır. Bu yüzden sonraki yıllarda, "Kur'an Mekke'de indi, Kahire'de okundu ve İstanbul'da yazıldı"³ sözü söylenmeye başlamıştır. Amasya'daki bu oluşum döneminde, aynı zamanda Şeyh Hamdullah'ın dayısı olan Celaleddin Amasi, Hayreddin Maraşî ile birlikte Hattat Sufî Yahya Çelebi'den hat sanatı dersi almıştır.⁴ Yine bu zamanda Amasya'da Hayreddin Maraşî'nin çağdaşları olarak, Şeyh Hamdullah'ın babası Mustafa Dede, Bağdadizade Abdullah Çelebi (? - 1434)⁵, Esedullah Kirmani ve Ali Bin Yahya⁶ isimleri görülmektedir.

Uzun yıllar Amasya'da yaşayan ve öğrenci yetiştiren Hayreddin Maraşî'nin sanat bağlamında kendi akraba çevresini de etkilediği görülmektedir. Buna göre Hayreddin Maraşî'nin, yaş olarak kendisinden küçük olduğu anlaşılan müzehhip (tezhip sanatçısı) bir kardeşi ile hattat

⁶ Serin , a. g. e., s. 17.

¹ Ayverdi, a. g. e., s. 49.

² Serin , a. g. e., s. 17-23.

³ Muammer Ülker, Başlangıçtan Günümüze Türk Hat Sanatı, Türkiye İş Bank. Kültür Yay., Ankara 1987, s.327.

⁴ Serin, a. g. e., s. 17.

⁵ Serin , a. g. e., s. 15.

⁶ Ülker , a. g. e., s. 313.

bir oğlu vardır. Mehmet Arifi Paşa'nın, 1913 yılında, 'Elbistan ve Maraş'ta Dulkadiroğulları' başlıklı yazısı içinde, Diyarbakırlı Ali Emiri Efendi (1857–1924)'den aktardığı Hayreddin Maraşî ile ilgili bölümünde, söz konusu bu akraba sanatçılardan bahsedilmektedir. Yazılanlara göre, Dulkadirli Beylerinden Alaüddeve Bey (1479–1515), 1494 yılında Maraş'ta bulunan Ulu Cami'nin kütüphanesine el yazması bir Kur'anı Kerim vakfetmiştir. 1488 yılında hazırlanan bu kitabın hattatı 'Şemsüddin Muhammed Bin Evliya Bin Süleyman Ed Dulkadiri', müzehhibi ise Hayreddin Maraşî'nin kardeşi 'Halil bin Hatip El Maraşî' olarak belirtilmektedir. Yazıya ve yazarın yaşadığı döneme bakılarak Ali Emiri Efendi'nin bu kitabı Maraş'ta -1900 ile 1920 yılları arasında- görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yazar bu kitap için, hüsnü hat ve tezhip sanatı açısından 'çok enfes bir eser' kaydını düşmektedir. Yine bu yazıya göre, Ali Emiri Efendi, Hayreddin Maraşî'nin oğullarından 'Yusuf' adında bir kişinin 1544 tarihli bir kitabını gördüğünü anlatmaktadır ki; bunu İstanbul kütüphanelerinden birinde görmüş olmalıdır. Verilen bilgilere göre de bu kitabın künyesinde (ketebe) Hayreddin Maraşî'nin hattat olan oğlunun adı şu şekilde geçmektedir; 'Yusuf Bin Kâtip Bin Hatip El Amasi'.⁴²¹ Bu ifadeler bağlamında, Dulkadiroğulları'ndan olduğu anlaşılan 'Muhammed Şemsüddin' adlı bir hattatla da karşılaşmaktayız. Şu halde Hayreddin Maraşî'nin bu sanatı öğrencilerinin yanı sıra, kendi akrabalarına da yansıttığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Amasya'da yaşamasına rağmen Maraş'la ve Dulkadirli'lerle olan bağlantısını koparmamıştır. Çünkü müzehhip kardeşi Halil bin Hatip El Maraşî, Dulkadirli'lerden olduğu anlaşılan bir hattatla birlikte, yıllar sonra Dulkadirli Beyi Alaüddeve için, Kur'an kitabı hazırlamıştır.

4. Hocalığı ve Sanatı.

Hayreddin Maraşî'nin Maraş (Dulkadirli) ve Amasya (Osmanlı) süreçlerini anlattıktan sonra hocalığını ve bu sanata olan katkılarının hangi safhalarda gerçekleştiğini belirlemeye çalışalım. Her şeyden önce hat sanatını öğrendiği ve öğrettiği yer olan Amasya'nın Anadolu Selçuklu Dönemi ve sonrasında (Beylikler ve Osmanlı) Türk sanat ve kültürünün gelişmesine katkı yapan en önemli merkezlerden biri olduğu kaydedilmelidir. Güzel yazı (Hat sanatı) öğrenme zevk ve geleneğinin Amasya'da yayılmasında ilk fetih yıllarında ve daha sonra Türkistan ve

¹ Mehmet Arifi Paşa, a. g. e., s. 58-59.

diğer kültür merkezlerinden Amasya'ya gelerek yerleşen hattatların önemli rolleri olmuştur.² Amasya'ya gelen bu hattatlara, aynı zamanda Hayreddin Maraşî'nin hocası, Edirne'den gelen Edirneli Yahya Sufi, Bağdat'tan gelen Bağdadizade Abdullah Çelebi, Maraş'tan gelen Hayreddin Maraşî ve Buhara kökenli Şeyh Hamdullah örnek olarak gösterilebilir.

Hattat Hayreddin Maraşî Amasya'da yetişen hattatlar arasında, bazı kaynaklara¹ göre Anadolu'nun yedi büyük üstadı (Esatize-i Rum) arasında gösterilmektedir. Buna göre hat sanatında Anadolu'nun yedi büyük hocası şunlardır; 1- Hayreddin Maraşî, 2- Celaleddin Amasi, 3- Hattat Şeyh Hamdullah, 4- Abdullah Amasi, 5- Muhyiddin Amasi, 6- Cemaleddin Amasi, 7- Mustafa Dede. Bu grup içerisinde yer alan Hayreddin Maraşî ve Celaleddin Amasi kendi etraflarında okul oluşturarak hattatlar yetiştirdiler. Bu iki hat üstadı etrafında toplanan hattatlar Osmanlı Hat Ekolünün doğuşunda çok önemli rol oynadılar. Celaleddin Amasi'nin

kendine ait çok özel bir anlayışı vardı, ancak Hayreddin Maraşî'nin okulundan yetişen Hattat Şeyh Hamdullah ve onun öğrencileri Türk Hat sanatının hakim gücü oldular.² Ekrem Hakkı Ayverdi(1899–1984), 'Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı' adlı kitabında Hattat Şeyh Hamdullah'ı anlatırken, Hayreddin Maraşî ile ilgili olarak şu önemli tespitleri yapmıştır; "Bütün menbalar Şeyhin ilk üstadının Hayreddin-i Mer'aşî olduğunda müttefiktirler. Son asırlarda yazısını görmediğimiz, müzelerde bir yazısını bulamadığımız bu üstadın Şeyh üzerindeki tesirini ölçmeye imkân yoktur. Şu muhakkak ki Cenab-ı Hakkın verdiği deha hazinesi tecelli âleminde de bir kıvılcıma muhtaçtı. Hayreddin-i Mer'aşî'de herhalde tutuşturmasını bilenlerdendi; menkulat (nakledilenler) da bu merkezdedir."³ Hayreddin Maraşî iyi bir hat hocasıdır, ancak öğrencisi Şeyh Hamdullah ise kendi alanında adeta, Leonardo da Vinci(1452–1519) konumundadır. Şeyh Hamdullah (1429–1519) kendi zamanında yaşayan bu dahi İtalyan Rönesans ressamının 'Ustasını geçemeyen çırağın Allah

² Serin , a. g. e., s. 14.

¹<http://www.medineweb.net/İslam-sanatları-tarihi-t18372.html> adresine 01.02.2011 tarihinde erişildi.

² Serin , a. g. e., s. 17.

³ Ayverdi , a. g. e., s. 27.

belasını versin' sözünü sanki duymuş gibidir. Mehmet Arifi Paşa'nın, 1913 yılında, 'Elbistan ve Maraş'ta Dulkadiroğulları' başlıklı yazısında, Diyarbakırlı Ali Emiri Efendi'den aktardığı Hayreddin Maraşî ile ilgili bölümünde, onun hocalığı konusunda da önemli bir vurgu yapmıştır. Bu ifadelerde, Hayreddin Maraşî'den önce yaşamış, Amasyalı bir hattat olan Abdullah Sayrafi (? -1345) İran hat sanatı geleneğinin; öğrencisi Şeyh Hamdullah ise Anadolu (Rum) hat sanatı geleneğinin iki şanlı hocası olarak anlatıldıktan sonra, bu iki büyük hattat arasındaki bağlantıyı - sanatsal başkalaşım anlamında- sağlayan kişinin, hocaların hocası (üstazi esatize) ünvanına sahip Hayreddin Maraşî olduğu anlatılmıştır.¹ Türk hat sanatı geleneğinde, 1442 yılından itibaren öğrencilere verilmeye başlanan hat icazetnamelerinde, Yakut Mustasımi'den başlayarak devam eden hattatlar silsilesi yazılırken, Hayreddin Maraşî Şeyh Hamdullah'ın hocası olarak; ' ...ve pirimiz Hamdullah el maruf bi ibni şeyhil Amasiyyü hazretlerinden anlar dahi Hayreddin Maraşî 'den...'² şeklinde zikrolunmuştur.

Hayreddin Maraşî 'nin sanatı konusunda ne yazık ki şu ana kadar herhangi bir yazı örneğine ulaşılamadığı için, değerlendirme yapmak zordur. Bu konuda ancak, kendi hocaları veya çağdaşlarından, özellikle yazı örneği bulunanlardan yararlanarak bir değerlendirme yapmak mümkündür. Ayrıca burada, Hayreddin Maraşî'nin şu ana kadar bazı ilim adamları ve araştırmacılar tarafından 'görülen' yazılarını belirtmek durumundayız. Bu bağlamda 18. yüzyılın Osmanlı Dönemi ilim adamlarından Müstakimzade Süleyman Sadettin Efendi, 1780'li yıllarda yazdığı anlaşılan 'Tuhfe-i Hattatin' adlı kitabında Hayreddin Maraşî'nin 1470 tarihli bir yazısını gördüğünü kaydetmiştir.³ Müstakimzade Süleyman Sadettin Efendi, 'Silsiletül Hattatin' adlı risalesinde de eserlerini görmüş olduğu hattatları, diğerlerinden ayırmak için ayrı bir rakam silsilesi kullanarak Hayreddin Maraşî'yi 33 (otuzüç)'te göstermiştir. Bu bilgiler Osmanlı dönemi ilim adamlarından, aslen İran kökenli, Mirza Habib Efendi'nin (1835-1894) İstanbul'da 1888 yılında yayınladığı 'Hat ve Hattatan' adlı kitabında anlatılmıştır.¹ Ayrıca Mirza

¹ Mehmet Arifi Paşa, a. g. e., s. 58-59.

² Bilal Sezer, 'Erzurum'da Ahmet Vefik Efendi'ye Verilen Hat İcazetnamesi', Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, Erzurum 2009, sayı 16, s. 11.

³ Muhittin Serin, TDVİA, TDV Yayını, İstanbul 1998, c. 17, s. 57.

¹ Süleyman Kınılı, Hat ve Hattatan'da Osmanlı Hattatları, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 54-56.

Habib Efendi bu kitabında, Hayreddin Maraşî hakkında kısa bilgi verirken, ‘ma’ruftur’ tabirini kullanarak, onun bilinen ve tanınan bir hattat olduğunu vurgulamıştır.² Amasyalı tarihçi Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar (1869–1939) Hayreddin Maraşî’ye ait ‘Halil Bin Hasan’ ve ‘Hayreddin Halil Maraşî’ imzalı yazılarını gördüğünü belirtmiştir.³ Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver(1898–1986) ise Ekrem Hakkı Ayverdi’ye verdiği bilgiye göre; 1951 yılının Şubat ayında Mısır’a yaptığı gezi esnasında, burada bulunan Şerif Sabri Paşa Sarayı Müzesi’nde ‘Hayreddin Maraşî’ imzalı bir kıta gördüğünü bildirmiştir.⁴

5. Değerlendirme ve Sonuç.

Ortaçağ Türk tarihsel sürecinde birbirleriyle yakın temasta bulunan küçüklü büyüklü yönetimleri, sadece siyasi, ekonomik ve sosyal yönlerden incelemek yeterli değildir. Mutlak surette, bu iktidarlar arasında yaşanan sanatsal ilişkileri de araştırmak gerekmektedir. Bu bağlamda Dulkadirli ve Osmanlı arasında yaşanmış olan sanatsal ilişkileri, önemli fakat az bilinen bir sanatçı nezdinde irdeleyerek, üzeri kapalı kalmış konuları, kısmen de olsa açmaya çalıştık. Anadolu’da Ortaçağda (13.-14.yy.) Dulkadirli ve Osmanlı arasında siyasi ve sosyal yönlerden başlayan yakınlaşmalar, beraberinde sanatsal ilişkileri de getirmiştir. Dulkadirli Beyliği bu dönemde çevresindeki bazı iktidarlardan, özellikle güçlüleriyle olan siyasi ilişkilerinde, uyumlu bir görüntü sergilemiştir. Bunun için gerektiğinde, ‘siyasi evlilik’ yöntemi kullanılarak, hadise akrabalık boyutuna bile taşınmıştır. Dulkadirli Beyliği, sanatsal etkinlikler itibarıyla, kendinden önce bu toprakların hâkimi durumundaki Anadolu Selçuklularının devamı olmaya çalışmıştır. Osmanlılar ise siyasi yükselişlerinin yanı sıra, sanatsal anlamda da bölgenin lideri olma amacını gütmüşlerdir.

Ortaçağ Anadolu’sunda güçlü olan devletlerin, sadece siyasi ve ekonomik çalışmalar yapmakla kalmadıkları, aynı zamanda sanata ve sanatçılara da çok değer verdikleri bilinmektedir. Güçlü hükümdarlıklar devletlerinin gücünü hem kendi insanlarına, hem de diğer yabancı milletlere gösterme hevesindeydiler. Dolayısıyla bu iş için en çok destek alacakları yerin sanatsal çalışmalar olduğunu da biliyorlardı. O

² Kınılı, a.g.e. s. 83.

³ Muhittin Serin, TDVİA, TDV Yayını, İstanbul 1998, c. 17, s. 57.

⁴ Ayverdi , a. g. e., s. 27.

dönemlerde devletin prestiji bakımından arz ettiği önem sebebiyle sanatçılar, savaşların en değerli ganimetleri arasında sayılmaktadır. Bu sebeple, zafer kazanan bir lider, hemen o ülkede ne kadar büyük sanatkâr varsa kendi başkentine götürmektedir.¹ Mesela o dönemin güçlü Türk hükümdarlarından Timur, İmparatorluğun başkenti Semerkand'ı dünyanın en asil ve en mükemmel şehri yapmak için, kazandığı topraklardaki en usta sanatkârları buraya göndermiştir.² Bunlara göre, siyaseten güçlü Osmanlı yönetimi, kendi prestijini yüceltmek ve daha iyi şehzade yetiştirmek için, iyi münasebetler içinde olduğu, akrabası Dulkadirlilerden genç sanatçı adaylarını (Hayreddin Maraşî v.b. gençler) Amasya'ya getirmiş olmalıdır. Ya da, Hayreddin Maraşî siyasi bir yakınlaşmanın sonucu olarak, eğitim amacıyla Dulkadir Beyliği'nden Osmanlı ülkesine gönderilmiş olabilir. Her halükarda, Hayreddin Maraşî, kendisine verilen rolü başarıyla uygulamıştır. Kendi varlığıyla Dulkadirli - Osmanlı arasında 'köprü insan'³ vazifesi görürken, sanatıyla da, Anadolu Selçuklu ile Osmanlı arasındaki bağlantıyı sağlamıştır. Anadolu Selçuklu döneminin hat sanatındaki önemli temsilcileri, Yakut Mustasımi (? – 1298) ve Abdullah Sayrafi (? – 1345)'den aldığı bayrağı, kendi öğrencilerine yansıtarak, Osmanlı hat sanatının zirve isimlerinden biri olan Şeyh Hamdullah'ın doğmasına vesile olmuştur. Hayreddin Maraşî bu 'köprü' vazifeleri yanında, elbette hat sanatı hocalığıyla ön plana çıkan bir isimdir. Türk hat sanatı tarihinde, Hayreddin Maraşî kadar, hocalığı önemsenen bir başka hattat olmasa gerek. Ayrıca bu hat sanatı hocalığı sayesinde, akrabaları ile hemşerilerini de etkilemiş ve neticesinde, oğlunun hattat(Yusuf Bin Kâtip Bin Hatip El Amasi), kardeşinin müzehhip(Halil bin Hatip El Maraşî) ve Dulkadirli memleketinden birinin de hattat (Şemsüddin Muhammed Bin Evliya Bin Süleyman Ed Dulkadiri) olarak yetişmesini sağlamıştır.

Hayreddin Maraşî'nin yukarıda da belirtildiği üzere, henüz eserlerine ulaşılammıştır. Sadece bazı sanat adamlarınca, onun farklı yerlerde 'görülen' yazıları bilinmektedir. Bu 'görülen'ler itibariyle, Hayreddin Maraşî'nin Amasya, Kahire ve İstanbul'da; bazı kütüphanelerde ve müzelerde yazıları vardır. Kaydedilen bilgilere göre;

¹ Çam, a.g.e., s.151.

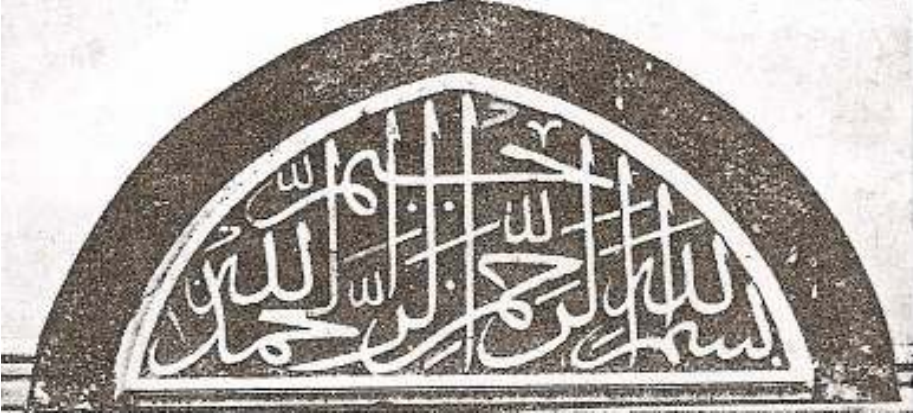
² Çam, a.g.e., s.151; Klaviyo, Timur Devrinde Semerkanda Seyehat (Çev. Ö.Rıza Doğrul), İstanbul 1975, s.167.

³ Mehmet Zeki Kuşoğlu, Gelenekten Geleceğe Köprü İnsanlar, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, İstanbul 2006,s.11.

Müstakimzade Süleyman Sadettin Efendi 1780’li yıllarda İstanbul kütüphanelerinde, Abdizade Hüseyin Hüsameddin Efendi 1920’li yıllarda –tahminen- Amasya kütüphanelerinde, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ise 1951 yılında Kahire’de bir müzede Hayreddin Maraşî’ye ait yazıları görmüşlerdir. Ayrıca 1900 ile 1920’li yıllar arasında Diyarbakırlı Ali Emiri tarafından, Hayreddin Maraşî’nin yakın çevresinde yetişmiş akraba ve hemşeri sanatçılarca yapılan eserlerin ‘görölmüş’ olması da olayın bir başka boyutudur. Bunlar haricinde ise, Maraş ve özellikle Amasya’da kendi sanatını icra ettiğı dönemde (1430–1471) yapılmış olan mimari eserler üzerinde, Hayreddin Maraşî’ye ait yazı örnekleri ortaya çıkabilir. Hayreddin Maraşî’ye ait bu ve benzeri yazı örnekleri bulunana kadar, fikir oluşturması açısından yazının sonuna, hocası Edirneli Yahya Sufi ile kendi çağdaşlarından Abdullah Amasi (1436 – 1518), Esedullah Kirmani ve Ali Bin Yahya’ya ait birer adet yazı örneğı konulmuştur. Ayrıca, Maraş’tan yetişen bir sanatkâr olan Hayreddin Maraşî’ye saygı çerçevesinde, günümüz Maraş’ında onun yetiştirdiğı öğrencilerin izinden giden, Hattat Arif Yücel tarafından yazılmış bir ‘Hayreddin El-Maraşî’ tasarımı da (istif) bu yazıya eklenmiştir.

Yukarıda bahsolunan kendi çağdaşlarının, söz konusu yazıları incelendiğı zaman; Hayreddin Maraşî’nin Beylikler (Dulkadirli) dönemi ile Osmanlı dönemini yaşamış bir sanatçı olduğı anlaşılacaktır. Bu durum adeta, Beylikler Dönemi sanatının bir ‘geçiş dönemi sanatı olduğı’ gibi, Hayreddin Maraşî’nin de bir ‘geçiş dönemi sanatçısı’ olduğı gerçeğini ortaya çıkaracaktır. Buradan hareketle Hayreddin Maraşî’nin hat hocalığı haricinde, sanatla ilgili öne çıkan bir yönü şu ana kadar tespit edilemediğı için, sanatı hakkında ‘kendi döneminin özelliklerine bağılı çalışmaları içermektedir’ diyebiliriz.

ÖRNEK YAZILAR

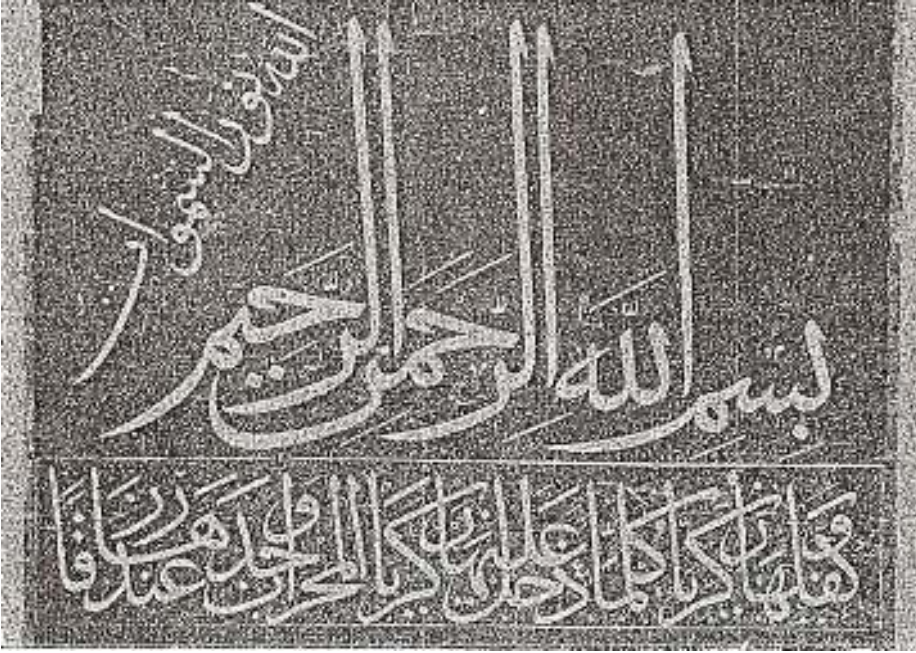
1-Hayreddin Maraşî'nin Hocası Edirneli Yahya Sofî'nin Yazısı.

2- Hayreddin Maraşî'nin çağdaşı Abdullah Aması'nın Yazısı. (E. H. Ayverdi Kolek.).

3- Hayreddin Maraşî'nin çağdaşı Ali Bin Yahya Sofî'nin Yazısı.

4- Hayreddin Maraşî'nin çağdaşı Esedullah Kirmani'nin Yazısı.
(Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu).

5- Günümüz Hattatlarından Arif Yücel tarafından yazılmış (istif edilmiş) 'Hayreddin El-Maraşî' Yazısı.

KAYNAKÇA

ALDERSON, Anthony Dolphin., Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı, çev. Şerafettin Severcan, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

ALICI, Lütfi., Halili Maraş Divançe ve Etvârı Seba, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2010.

ALPARSLAN, Yaşar -KARATAŞ, Mehmet -YAKAR, Serdar (ed.), Dulkadir Beyliği Araştırmaları I, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı., Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı, İstanbul Matbaası, İstanbul 1953.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı., Türklerde Yazı Sanatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

BOYDAŞ, Nihat., Talik Yazıya Plastik Değer Açısından Bir Yaklaşım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.

ÇAM, Nusret., İslam'da Sanat Sanat'ta İslam, Akçağ Yayınevi, Ankara 1999.

ÇİFTÇİ, Cemil., Maraş'lı Şairler Yazarlar Âlimler, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.

ERSOY, Ayla., Türk Tezhip Sanatı, Akbank Yayınları, İstanbul 1998.

GÖKHAN, İlyas -KAYA, Selim., İlkçağdan Dulkadirli'lere Kadar Maraş, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008.

GÜNDOĞDU, Hamza., Dulkadirli Beyliği Mimarisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal., Son Hattatlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

KARADENİZ, H. Basri., 'Dulkadir Beyliği Tarihine Kısa Bir Bakış', Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Ankara 1996, sayı 104.

KINLI, Süleyman., Hat ve Hattatan'da Osmanlı Hattatları, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danş. Dr. Uğur Derman), İstanbul 2007.

KOÇ, Ali., 'Sanat ve Başkalaşım', Genç Adım Dergisi, Kahramanmaraş 2001, sayı 15.

KUŞOĞLU, Mehmet Zeki., Gelenekten Geleceğe Köprü İnsanlar, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, İstanbul 2006.

MÜLAYİM, Selçuk., Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

ÖNEY, Gönül., Anadolu Selçuklu Mimarisi ve El Sanatları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

ÖZÖNDER, Hasan., 'Türk El Sanatlarında Kahramanmaraş'ın Yeri', Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Kahramanmaraş 1993, sayı 10.

RADO, Şevket., Türk Hattatları 15. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler, Yayın Matbaacılık, İstanbul 1984.

SERİN, Muhittin., Hattat Şeyh Hamdullah, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1992.

-----., Hat Sanatımız, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1982.

-----., TDVİA, TDV Yayını, İstanbul 1998, c. 17.

SEZER, Bilal., 'Erzurum'da Ahmet Vefik Efendi'ye Verilen Hat İcazetnamesi', Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, Erzurum 2009, sayı 16.

SÖYLEMEZ, Faruk., 'Osmanlı-Dulkadirli Siyasi ve Sosyal Münasebetleri', Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Ankara 2002, sayı 138.

TURAN, Şerafettin., Türk Kültür Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

ÜLKER, Muammer., Başlangıçtan Günümüze Türk Hat Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1987.

-----., Geleneksel Türk Sanatları Hat Sanatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

YASAR, Abdizade Hüseyin Hüsamedddin., Amasya Tarihi I Mukaddime, sad. Ali Yılmaz Mehmet Akkuş, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1986.

YİNANÇ, Refet., Dulkadir Beyliği, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

YİNANÇ, Refet – ELİBÜYÜK, Mesut., Maraş Tahrir Defteri Cilt I-II, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1988.